

ԵՐԿԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍ
ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԵՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Խմբագիր՝ Ս. ՎՐԱՅԵԱՆ

Բ. ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 5

1934

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ – ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՍԻՄՈՆ ՎՐԱՅԵԱՆ

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

(ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՔՍԱՆԱՄԵԱԿԻ ԱՌԹԻԻ)

I

Խ Օ Ս Ք Ը

Քսան տարի է անցել այն օրից, երբ աղղ եւ աղինք, մինչեւ տա-
տամները զինեաժ, միմեանց դէմ ելան կատաղի մոլեղնութեամբ:
Եւ պատերազմի առաջին օրից սկսած մինչեւ այսօր կրքերը դեռ
հանդարտած չեն համաշխարհային սպանդի պատճառների եւ նպա-
տակների հարցի շուրջ, թէեւ արդէն անհաշիւ նիւթ է հրապարակեաժ
այդ մասին եւ անաչառ մարդու համար դժւար չէ ասել, որ պա-
տասխանատու են ամենքը, թշնամի երկու կողմերն էլ: Միայն պը-
րուսական աշխարհակալութիւնը չէր պատերազմի պատճառը, եւ ոչ
էլ Վիէհելմի չար կամքը վառեց արիւնոտ հրդեհը: Դաշնակիցները
անմեղ դառնուկներ չէին: Պատերազմը առաջ եկաւ իրրեւ հետեւանք
այն կատաղի մրցման, որով, յատկապէս, մեծ պետութիւնները ի-
րենց տիրող դասերի միջոցով, աշխատում էին դրաւել տիրապետող
դիրքեր: Տնտեսական հակամարտութիւն, նւաճողական ախորժակ-
ներ, նոր դաղութիւնների եւ շահաստանների դրաւում, ծովերին, հա-
մաշխարհային հաղորդակցութեան ուղիներին եւ նաւթային վայրե-
րին տիրելու տենչ, անգլեւգերմանական սուր մրցակցութիւն, ցա-

732-79

501-2001

ընդմիջման հետևանքով քաղաքականությունը — ահա պատերազմի ծնունդ տուող գործոններից դիտարկվում է:

Բայց յիշեցէք, թէ ի՞նչ բացատրություն էր տրվում պատերազմի ընթացքին. ի՞նչ միջոցներ գործածեցին թշնամի կողմերը հակառակորդին միակ յանցաւոր ու ոճրագործ ներկայացնելու եւ աշխարհաստան կոտորածի պատասխանատվությունը նրա վրային փոխաթելու համար: Մանաւանդ մեծ էր Դաշնակիցների թափած եռանդը: Նրանց ղեկավարները միաբերան պնդում էին, որ գերմանական բռնապետությունն է բոլոր զժախտությունների աղբիւրը, իսկ իրենք աղաւնու պէս մաքուր են եւ հրեշտակի չափ՝ անմեղ: Գերմանիան սկսեց պատերազմը: Նա՛ խախտեց Բելգիայի չէզոքությունը: Նա՛ ոտքի տակ տւեց միջազգային պարտաւորությունները, թղթի կտոր յայտարարեց Դաշնագրերը: Նա՛ ճնշեց փոքր ազգերին, մտցրեց պատերազմի բարբարոս ձեւեր: Նա ձգտում է աշխարհակալութեան, ուզում է իրեն ենթարկել ամբողջ աշխարհը: Գերմանիա՛ ամենից վեր: Ընդհակառակը, Դաշնակիցները կռւում են յանուն արդարութեան, ազատութեան եւ մարդկայնութեան. նրանց նպատակն է վերականգնել բռնաբարւած միջազգային իրաւունքի հեղինակությունը:

«Դաշնակիցները, ասաց Փրանսական խորհրդարանում, 1917 թ. նոյ. 12-ին, նախարար Պէնլըվէն, կռւում են նրա համար, որ վերջապէս, ժողովուրդներին տան խաղաղութիւն, արդարութիւն եւ իրաւունքի յարգանք՝ առանց երկաթէ օրէնքների հարկադրանքի ... նրա՛ համար, որ աշխարհին արդարութիւն ու եղբայրութիւն պարգեւեն»: «Մենք, ասաց նոյն թւականի սեպտ. 4-ին անգլիական նախարար Բոնար Լօ, կռւում ենք ի պաշտպանութիւն մարդկայնութեան բարոյական ուժերի, ի պաշտպանութիւն հասարակական արդարութեան իրաւունքի եւ բարոյական դիտակցութեան հիմքի: Մենք կռւում ենք ի պաշտպանութիւն իրաւունքի ընդդէմ ոյժի»: «Դաշնակիցների նպատակն է այս պատերազմում, ասաց Փրանսական խորհրդարանի ներկայացուցիչներին նախարար Ասկւիթը 1916 թ. ապր. 10-ին, ճանապարհ հաստատել այնպիսի միջազգային եղանակի, որը ապահովէր բոլոր քաղաքակիրթ պետությունների համար կատարեալ հաւասարութեան սկզբունքը»: «Անգլիան, պնդում էր անգլիական նախարար Զորչիլը 1914 թ. սեպ. 11-ին, պատերազմի վերջին պէտք է չեղտէ Եւրոպայի քաղաքական դրութեան մեծ եւ առողջ սկզբունքները: Այդ սկզբունքներից առաջինը պէտք է լինի յարգանքը դէպի ազգութիւնը»: 1917 թ. դեկտ. 12-ին Իտալիայի նախարարապետ Օրլանդօն խորհրդարանում խօսեց մի բուռն ճառ ի պաշտպանութիւն ազգային դիտակցութեան եւ ինքնորոշման իրաւունքի: Իսկ

Ֆրանսայի արտաքին դործոց նախարար Պիչոնը, 1918 թ. յունւ. 11-ին, արդար եւ տեւական խաղաղութիւն հաստատելու համար առաջարկած երեք պայմաններէց մէկը համարում էր ազգային ազատագրութեան սկզբունքը եւ երկրների սահմանների զծումը համաձայն ազգային ինքնորոշման իրաւունքի: «Ժողովուրդներն ու նահանգները, յայտարարեց 1918թ. յունւ. 11ին Կոնգրէսում նախագահ Վիլսոնը, կարելի չէ փոխել մէկի վերիշխանութիւնից միւսին, ինչպէս փոխում են հասարակ իրերը կամ խաղի քարերը: Այժմ տիրել ժողովուրդներին եւ կառավարել կարելի է միայն նրանց համաձայնութեամբ: Ինքնորոշումը դատարկ խօսք չէ: Նա դործունէութեան վճռական մի սկզբունք է, որը պետական մարդիկ չեն կարող անտես առնել առանց անձնապէս պատասխանատու լինելու: Չպէտք է լինի ո՛չ զբաւում, ոչ պատերազմական տուգանք եւ ո՛չ էլ վնասների պատժիչ հատուցում»: «Մենք ձգտում ենք հաստատել միջազգային մի նոր կարգ, որ հիմնւած լինի իրաւունքի եւ արդարութեան լայն եւ համայնապարփակ սկզբունքների վրա», ասում է Վիլսոնը մի ուրիշ ճառում, 1918 թ. փետր. 18-ին: «Հաշտութիւն առանց յաղթողների», «իրաւունքը աւելի թանկագին է, քան խաղաղութիւնը», «հաշտութիւն առանց զբաւումների եւ ռազմատուգանքի», բացատրւում է Վիլսոն իր մէկ ուրիշ ճառում, 1917 թ. յունւ. 2-ին:*) Վերջապէս, նոյն Վիլսոնի հրահանգով Միացեալ Նահանգների Պետրոգրադի դեսպանը, 1917 թ. մայիս 25-ին, Ռուսաստանի ժամանակաւոր Կառավարութեան յանձնեց մի յայտարարութիւն, որի մէջ հետեւեալ կերպով են բացատրւում պատերազմի նպատակները.

«Ամերիկան այս պատերազմում չի որոնում ոչ նիւթական օգուտ եւ ոչ հողերի յաւելում: Շահի եւ շահախնդիր դիտումներով չէ, որ պատերազմում է նա, այլ՝ ամենուրեք ազգերը ինքնակալ ոյժի յարձակումներից ազատելու նպատակով:

... «Մենք պատերազմում ենք բոլոր ժողովուրդների ազատութեան, ինքնավարութեան եւ անկախ դարգացման համար:

... «Ո՛չ մի ժողովուրդ չպէտք է զօրով ենթարկւի մի տիրապետութեան, որի հովանու տակ չի՝ ուզում ապրել: Ո՛չ մի երկիր չպիտի անցնի մէկի ձեռքից միւսին այլ կերպ, բայց եթէ այդ երկրում ապրող ժողովրդի կեանքի եւ ազատութեան արդար հնարաւորութիւն տալու նպատակով:

... «Ազգերը պէտք է իրականացնեն իրենց ընդհանուր կեանքը եւ հաստատեն իրական աշխատակցութիւն՝ ապահովելու համար այդ

*) "President Wilson's State Papers and Addresses", New York, 1918.

կեանքը ինքնակալ եւ ինքնասէր իշխանութեան յարձակումները դէմ» :

Կարելի է դեռ ուրիշ անհաշիւ վկայութիւններ էլ առաջ բերել ցոյց տալու համար, թէ ի՞նչ ազնիւ ու վսեմ բացատրութիւններ էին տալիս Դաշնակից պետութիւնների ղեկավարները համաշխարհային պատերազմի նպատակների մասին, բայց կարիք կա՞յ երկարելու : Աւելացնենք միայն երկու պաշտօնական վաւերագիր, ուր խտացւած է դաշնակիցների ամբողջ դադափարարանութիւնը : Առաջինը Ֆրանսայի նախարարապետ Բրիանի «Ժողովուրդների ազատութիւնը պաշտպանելու նպատակով միացած բոլոր դաշնակից կառավարութիւններին» անունից արած յայտարարութիւնն է, իսկ երկրորդը՝ նախագահ Վիլսոնի հռչակաւոր 14 կէտերը : Ահա Բրիանի յայտարարութիւնը, որ 1917 թ. յունւ. 17-ին յանձնեց Միացեալ Նահանգների ղեսպանին : Առաջ բերենք կէտերի ամփոփումը .

1. Վերականգնում Բէլգիայի, Սերբիայի եւ Մոնաէնէղրոյի եւ նրանց կրած վնասների հատուցում :

2. Ֆրանսայի, Ռուսաստանի եւ Ռումանիոյ զրաւած վայրերի դատարկում եւ վերաշինութիւն :

3. Հաստատել Եւրոպայում ամուր կարգ՝ հիմնած ազգային սկզբունքի յարգանքի, մեծ թէ փոքր՝ բոլոր ժողովուրդների իրաւունքի, անտեսական ազատ զարգացման ու կատարեալ ապահովութեան, հողային համաձայնութիւնների եւ ցամաքային ու ծովային սահմանները կամայական յարձակումներից երաշխաւորող միջազգային օրէնքադրութիւնների վրա :

4. Վերադարձնել անցեալում բռնի ուժով կամ ազդարնակութեան ցանկութեան հակառակ դաշնակիցներից խլած դաւաններն ու հողերը :

5. Ազատութիւն խտրացիների, սլաւների ուղմանացիների, չէ-խո-սլովաքների օտար տիրապետութիւնից :

6. Ազատութիւն տաճիկ բռնապետութեանը ենթակայ ժողովուրդների եւ վտարում Եւրոպայի սահմաններից Օսմանեան Կայսրութեան, որ ալեյայտնի կերպով խորթ է արեւմուտքի քաղաքակրթութեան :

7. Նորին Մեծութեան Ռուսաստանի Կայսեր ղիտաւորութիւնները Լեհաստանի նկատմամբ պարզ ցոյց են տրւած զօրքերին ուղղւած նրա յայտարարութեան մէջ :

8. Դաշնակիցները նպատակ չեն ունեցել բնաջնջել գերման ժողովուրդը, ոչ էլ իրագործել նրա քաղաքական ոչնչացումը :*)

*) F. Nitti. "L'Europe Sans Paix", Paris, 1922.

Աւելի նշանաւոր են 14 կէտերը, որոնց մէջ 1918 թ. յունւ. 8-ին նախագահ Վիլսոնը ամփոփեց պատերազմի նպատակն ու հաշտութեան ծրագիրը։ Ահա այդ պատմական վաւերագիրը ամբողջութեամբ։

«Բովանդակ աշխարհի հաշտութեան ծրագիրը նաեւ մեր ծրագիրն է։ Այդ միակ հնարաւոր ծրագիրը հետեւեալն է.

1. Հաշտութեան դաշնագրերը պէտք է կնքւին բաց ու յայտնի կերպով։ Այդ պատճառով մասնաւոր ու միջազգային դադտնի համաձայնութիւններն այլեւս տեղ չունին։ Դիւանագիտութիւնը պէտք է հրապարակ դաշնակեղծ ու բաց կերպով ամբողջ աշխարհի առջև։

2. Անսահման ազատութիւն նաւագնացութեան երկրային ջրերի սահմաններից դուրս գտնող ծովերի վրա, թէ խաղաղութեան եւ թէ պատերազմի ժամանակ, բացառութեամբ այն դէպքի, երբ ծովերն ամբողջութեամբ կամ մի մասով փակւած կը լինեն՝ համաձայն միջազգային որոշումների եւ միջազգային դաշնագրերի գործադրութեան նպատակով։

3. Ըստ կարելւոյն ծայրայեղ կրճատում տնտեսական բոլոր սահմանափակումների եւ հաստատում հաշտութեան յարած ու խաղաղութիւնը պաշտպանելու պարտաւորւած բոլոր ազգերի առեւտրական վիճակի հաւասարութեան։

4. Պէտք է տրւի եւ ապահովւի կատարեալ երաշխիք այն բանի, որ ազգի զինուորումը սահմանափակւի մինչեւ նւազագոյն չափը, ինչքան որ անհրաժեշտ է ներքին անդորրութեան պահպանման համար։

5. Ազատ, անկախ եւ բացարձակապէս անաչառ դոհացում դադութային բոլոր յաւակնութիւնների՝ ելակէտ ունենալով պահպանումը այն սկզբունքի, ըստ որի հաւասարապէս հաշւի պէտք է առնելն թէ տեւալ ազգաբնակչութեան շահերը եւ թէ արդար պահանջները կառավարութիւնների, որոնց ձեռք բերած իրաւունքների մասին վրձիւ է տրւում։

6. Մաքրում ոռոսական բոլոր շրջանների եւ լուծում Ռուսաստանի վերաբերող բոլոր հարցերի, որ աշխարհի միւս ազգերին լաւագոյն եւ անսահման հնարաւորութիւն կրտայ թողնելու, որ Ռուսաստանը անկախ կերպով որոշէ իր քաղաքական զարգացման ընթացքը եւ ազգային ուղին, եւ ապահովել նրան ընդունելութիւն Ազգերի Դաշնակցութեան մէջ, թոյլ տալով, որ նա ազատօրէն կարգաւորէ իր հիմնարկութիւնները։ Բայց այս ընդունելութիւնից աւելին էլ պէտք է տրամադրւի նրան։ Նրան ցոյց կը տրւի ամէն կարգի օգնութիւն, որին նա կարող է կարիք ունենալ եւ որը ցանկալի կը լինի նրան։ Այն վերաբերումը, որ Ռուսաստանը հետագայ ամիսներին կունենայ եղբայրական ազգերի կողմից, ցոյց կը տայ վերջիններիս

բարի կամքը եւ կը լինի ապացոյց այն բանի, թէ որքան վերջիններս կը գիտակցեն Ռուսաստանի իրենց սեփական շահերին չհամապատասխանող կարիքները, եւ թէ ինչքան նրանց համակրանքները անշահախնդիր են:

7. Ամբողջ աշխարհ կը համաձայնի այն բանին, որ Բելգիան պէտք է մաքրել ու վերաշինել եւ այն էլ առանց որեւէ ձգտումի սահմանափակելու նրա գոյութիւնը, որ նա ունի ուրիշ բոլոր ազատ ազգերին հաւասար: Ո՛չ մի վարժունք այնքան չի նպաստում ազգերի վստահութեան վերականգնման դէպի իրենց ձեռքով հաստատւած օրէնքները, որոնց հիման վրա կառավարութիւնները որոշել են իրենց յարաբերութիւնները, որքան ներկայ վարժունքը: Առանց այս առողջացնող գործողութեան միջազգային օրէնքների ամբողջ կազմածքը, նրանց բովանդակ արժէքը վտանգւած կը լինէր:

8. Յրանսական ամբողջ հողը պէտք է մաքրել եւ դրաւած մասերը նորից յետ տրւին: Յրանսայի իրաւունքը, որ 1871 թւին Ալգաս Լօրէնի յարակցութեամբ ոտնահարւել էր Պրուսիայի կողմից եւ այդ ոտնահարումը համարեա յիսուն տարւայ ընթացքում սպառնում էր ընդհանուր խաղաղութեան, պէտք է վերականգնել, որպէս զի խաղաղութիւնն էլ բոլորի շահի համար նորից կարողանայ հաստատւել:

9. Իտալիայի սահմանները պէտք է հաստատւեն համաձայն ճիշտ որոշւած ազգային դժերի:

10. Ինքնօրէն դարգացման ամենաազատ հնարաւորութիւն պէտք է տրւի Աւստրո-Հունգարիայի ժողովուրդներին, որոնց տեղը ազգերի շարքերում մենք կը փափաքէինք տեսնել պաշտպանւած եւ ապահովւած:

11. Ռումանիան, Սերբիան եւ Մոնտէնէգրօն պէտք է մաքրւեն եւ դրաւած շրջանները վերադարձւեն: Սերբիային հարկաւոր է տըրամպրել ազատ եւ ապահովւած ծովային ելք, եւ բալկանեան զանազան պետութիւնների յարաբերութիւնները միմեանց միջև պէտք է կարգաւորւեն բարեկամական համաձայնութիւնների միջոցով՝ գոյութիւն ունեցող պատմական ցուցմունքների, հպատակութեան եւ ազգութիւնների յարաբերութեան տեսակէտից: Պէտք է ստեղծւեն քաղաքային եւ տնտեսական անկախութեան, այլեւ հողային անձեռնմխելիութեան միջազգային երաշխիքներ:

12. Ներկայ Օսմանեան Կայսրութեան թրքական մասերին պէտք է տրւի երաշխաւորւած ինքնուրոյնութիւն (սուվերենիտէ): Իսկ ներկայումս թրքական տիրապետութեան տակ գտնուող մնացեալ ազգութիւններին պէտք է տրւի կեանքի դրական ապահովութիւն եւ ինքնուրոյն դարգացման բացարձակ ու անխախտ երաշխիք: Դարգանէլը

պէտք է միշտ բաց լինի՝ միջազգային երաշխիքներով՝ բոլոր ազգերի նաւերի ազատ երթեւեկութեան եւ առեւտրի համար:

13. Պէտք է ստեղծել անկախ լեհական պետութիւն, որի կազմի մէջ մտնեն բոլոր այն հողերը, որոնց վրա անվիճելիօրէն ապրում է լեհ ազգաբնակիչները. պէտք է բացել ազատ եւ ապահոված ճանապարհ դէպի ծով եւ պետութեան քաղաքական, տնտեսական անկախութիւնն ու հողային անձեռնմխելիութիւնը պէտք է երաշխաւորել միջազգային համաձայնութիւնների միջոցով:

14. Ազգերի Ընդհանրական Դաշնակցութիւնը պէտք է կազմել առանձին դաշնադրերով, որոնք նպատակ պիտի ունենան փոխադարձօրար ապահովել թէ փոքր եւ թէ մեծ պետութիւնների քաղաքական անկախութիւնը եւ հողային անձեռնմխելիութիւնը»:

Թէեւ մշուշապատ ոճով, բայց բոլորովին պարզ կերպով որոշւած են պատերազմի նպատակները: Վիլսոնի գծած ծրագիրը խկապէս որ զբաւիչ է: Ի՞նչ սքանչելի հեռանկարներ կարող են բացել. ի՞նչ դեղեցիկ յեղաշրջում աշխարհի: Վերջապէս, պիտի լուծ մարդկային կիրքն ու թշնամանքը, պիտի ցամաքեն արեան գետերը. քանդուած գիւղերն ու քաղաքները պիտի շինեն, ոռոգների ու խրամատների բացած հողերը պիտի լեցեն եւ մայր երկրի կուրծքը նորից պիտի պծնէ ոսկեհասկ արտերով ու կանաչ մարգագետիններով. մարդը մարդուն այլեւս չի լինելու զազան – իրական խաղաղութեան իշխանութիւնը պիտի հաստատուի ամէն տեղ: Ո՛չ յաղթող, ո՛չ պարտող: Ո՛չ բռնադրաւում, ո՛չ տուգանք: Ազատութիւն ճնշւած պզգներին: Ազատութիւն ստեղծագործելու եւ աշխատանքի արդիւնքը վայելելու: Ոչնչացում ահարկու բանակների եւ զինման: Փոխադարձ համաձայնութիւնների, ազատ դաշնակցութիւնների եւ միջազգային իրաւական սկզբունքների կատարեալ յաղթանակ Ազգերի Դաշնակցութեան հովանու ներքոյ – ահա նախագահ Վիլսոնի եւ Դաշնակից պետութիւնների նկատած սքանչելի երազը, որին մարդկութիւնը հաւատաց մի պահ:

Այսպէս՝ ընդհանուր աշխարհում: Բայց մեզ համար աւելի հետաքրքրական են այն խոստումներն ու յայտարարութիւնները, որ Դաշնակիցները արին Մերձաւոր Արեւելքի ժողովուրդների եւ, ի մասնաւորի, հայերի նկատմամբ:

«Ազատագրութիւն թիւրքերի արիւնարբու բռնապետութեանը ենթարկւած ժողովուրդների», Դաշնակիցներէ՛ անունից յայտարարում էր Բրիտան 1917 թ. յունւ. 10ին: Իսկ ծերակուտական Լույի Մարտէնին գրում էր, թէ՛ «Հանրապետութեան կառավարութիւնը արդէն պաշտօնապէս յայտարարել է Բարձր Դրան, թէ Դաշնակից

պետութիւնները դորժւած ոճիրների համար անձնապէս պատասխանատու են համարում Օսմանեան կառավարութեան բոլոր անդամներին: Երբոր օրինական հատուցման ժամը հնչէ, նա մոռացութեան չի տայ հայ ազգի կրած տառապանքները եւ իր Դաշնակիցների հետ համերաշխ՝ անհրաժեշտ միջոցները ձեռք կառնէ ապահովելու համար նրան խաղաղ ու բարգաւաճ կեանք»: «Նրանց վառաւոր պատմութիւնը մի երկար մարտիրոսութիւն է: Նրանց չարչարանքը դեռ չի վերջացել: Բայց արդէն նոր օրւայ դէմքը երեւում է: Վաղը Հայաստանը՝ թրքական բռնութիւնների արիւնոտ զոհը՝ կը տօնի իր ազատութիւնը: Վաղը Մառնի, Իդէրի եւ Վէրդէնի հերոսները եղբայրօրէն կողջադուրեն իր ազատագրւած զաւակների հետ», գրում է Փրբանսական խորհրդարանի նախագահ Պօլ Դէշանէլը, 1917 թ. դեկտ. 19-ին: «Ես երջանիկ եմ հաղորդելու ձեզ, որ Հանրապետութեան Կառավարութիւնը, Մշացեալ-Թաղաւորութեան պէս չի դադարել համարելու հայ ազգը այն ժողովուրդների թւում, որոնց ճակատագիրը Դաշնակիցները պիտի կարգադրեն համաձայն Մարդկայնութեան եւ Արդարութեան գերագոյն օրէնքների», գրում է 1918 թ. յուլիս 14-ին Ֆրանսայի նախարարապետ Բլէմանսօն: Հանրապետութեան նախագահ Պոլանկարէն իր հերթին գրում է 1919 թ. փետր. 16-ին. «Հայաստանը չկասկածի Ֆրանսայի վրա, ինչպէս եւ Ֆրանսան չկասկածեց Հայաստանի վրա: Եւ միասին յանուն աշխարհի իրաւունքի եւ ճշմարտութեան յաղթանակի միեւնոյն տանջանքը կըրելուց յետոյ, երկու բարեկամ երկրները կարող են այսօր միանալ միեւնոյն խնդրութեան եւ միեւնոյն հպարտութեան մէջ: Հանրապետութեան Կառավարութիւնը լրացած չի համարում իր պարտականութիւնը հայ ժողովրդի նկատմամբ: Նա գիտակցում է այն օգնութիւնը, որ Հայաստանը եւ ի մասնաւորի Կիլիկիայի ազնւական երկիրը սպասում է իրենց վայելելու անդորրութեան մէջ խաղաղութեան եւ ազատութեան բարիքները, եւ ես կարող եմ ապահովել, որ Ֆրանսան կարգարացնէ իր վրա դրւած վստահութիւնը»: Իսկ հանրապետութեան յաջորդ նախագահ Մելերանը, 1920 թ. յուլ. 16-ին, երբ դեռ նախարարապետ էր, յանուն Դաշնակիցների պատասխանելով թրքական պատերազմութեան՝ յայտարարում էր. «Դաշնակից պետութիւնները վճռել են ազատել թրքական լծից բոլոր այն հողերը, որոնք բնակւած են ոչ-թիւրք ցեղերի մեծամասնութեամբ»: Անգլիայի նախարարապետ Լօյդ Զօրջը 1917 թ. դեկտ. 21-ին յայտարարում է, որ «Հայաստանը այլեւս երբեք չպիտի վերադարձւի թրքական անարդ տիրապետութեան»: Նոյն միտքը աւելի ուժով պնդում է եւ 1918 թ. յունւ. 5-ին Արհեստակցական Միութիւնների պատ-

ւիրակութեան առջեւ: 1918 թ. յուլ. 11-ին, ի պատասխան պատգամաւոր Ռամսէյ Մաքդօնալդի ուղղած հարցումի՝ Բալֆուրը Համայնքների Պալատում տուաւ հետեւեալ պատասխանը. — «Գալով Հայաստանի ապագային, ես կը յիշեցնեմ պարզապէս Դաշնակից պետութիւնների դիտարկումը պետական մարդկանց արած հրապարակային յայտարարութիւնները: Այդ ապագան կորուչի պատարժան պատգամաւորի մատնանշած սկզբունքների համաձայն. ժողովուրդների իրաւունքը սեփական ճակատագիրը տնօրինելու»:

Ձերկարացնենք. նման խոստումներն ու յայտարարութիւնները անհաշիւ են:*) Լորդ Բրայս, Լորդ Բորէյդ Սէսիլ, Պիչոն, Ալբէր Թոմա, Սոնիինո, Լուցցաթի, Օրլանդօ, Վիլսոն, Վանդէրվէլդէ, Միլիւկօվ, Մաքդօնալդ, Կէրէնսկի, Լէնին, Ստալին եւ բազմաթիւ ուրիշներ, պաշտօնական եւ անպաշտօն հանգամանքներում, հաստատել են հայ ժողովրդի իրաւունքը ազատութեան, տւել են հանդիսաւոր խոստումներ, արգարացրել են իրենց կարեկցութիւնն ու համակրանքը հանդէպ հայ մարտիրոսութեան: Կարելի է հատորներ լեցնել զանազան երկրների քաղաքական գործիչների ճառերով եւ կառավարական յայտարարութիւններով ի պաշտպանութիւն արդարութեան եւ հարստահարւած ժողովուրդների ազատութեան:

II

Գ Ո Ր Ծ Ը

Այս ամենը Դաշնակից կառավարութիւնների եւ պետական մարդկանց արտայայտութիւնն է: Որքան, սակայն, այդ արտայայտութիւնը համապատասխանում է իրականութեան: Ի՞նչ է Դաշնակիցների գործը: Փորձենք մի պահ թափանցել նախարարութիւնների առանձնասեռականների խորքերը, քննել դիւանատների գաղտնի թղթերը. ծանօթանալ հանդիսաւոր խոստումների իրադործման: Մի աշխատանք, որ շատ ուսանելի կողմեր ունի:

Այսպէս, մինչ խորհրդարաններում աղմկայոյզ ճառեր էին արտասանւում պատերազմի բարձր նպատակների եւ ճնշւած ժողովուրդների ինքնորոշման մասին, աշխարհի աչքից հեռու կատարւում էին բանակցութիւններ եւ կնքւում էին դադարի դաշնագրեր որո-

*) "L'Arménie et la question Arménienne", Paris, 1922.

MICHEL PAILLARÈS, "Le Kemalisme devant les Alliés", Paris, 1922

չելու համար պատերազմից յետոյ հաստատուելիք միջազգային յարաբերութիւնները: Ահա մի քանիսը այդ փաստերից:

1915 թ. մարտ 5-ին Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Սազոնովը ուղարկում է Փարիզի ռուսական դեսպանին հետեւեալ ծածկագիր հեռագիրը. «Փետր. 22-ին Փրանսական դեսպանը իր կառավարութեան անունից ինձ յայտնեց, որ Փրանսան պատրաստ է ամենաբարեացակամ վերաբերումն ունենալ դէպի մեր բաղձանքները նեղուցների եւ Պոլսի վերաբերմամբ, որի առթիւ ես յանձնարարեցի Ձեզ յայտնել Դէլկասէին իմ երախտագիտութիւնը: Ձեզ հետ ունեցած իր խօսակցութիւնների ժամանակ Դէլկասէն առաջ էլ եւ մէկից աւելի անգամներ հաւաստիացրել է, որ մենք կարող ենք վստահ լինել Փրանսայի համակրանքի վրա եւ անհրաժեշտ համարել նախքան յիշեալ իմաստով աւելի որոշ ապահովութիւններ տալը՝ պարզել Անգլիայի վերաբերումը, որի առարկութիւններից նա վախենում էր: Այժմ Բրիտանական կառավարութիւնը դրաւոր կերպով յայտնեց իր համաձայնութիւնը միացնելու Ռուսաստանին նեղուցներն ու Պոլիսը՝ մեր մատնանշած սահմաններով եւ ստացաւ միայն իր տնտեսական շահերի ապահովութիւն, այլեւ մեր նման բարեացակամ վերաբերումը դէպի Անգլիայի քաղաքական ձգտումները ուրիշ չըջաններում: Անձնապէս ինձ համար, որ ամենալաւ հաւատը ունիմ դէպի Դէլկասէն, նրանից ստացւած հաւաստիացումը կատարելապէս գոհացուցիչ է, բայց կայսերական կառավարութեան համար ցանկալի են աւելի որոշ յայտարարութիւններ Փրանսայի համաձայնութեան մասին մեր ցանկութիւններին բաւարարելու՝ բրիտանական կառավարութեան աւրածի նման»:

Այսպէս, ուրեմն, այն ժամանակ, երբ ամէն կողմ յայտարարում է, թէ պատերազմի նպատակը աշխարհակալական ծրագիրներ չեն, այլ մարդկութեան ոտնահարւած իրաւունքների եւ միջազգային դաշնագրերի սրբութեան պաշտպանութիւնը, դեռ յաղթութիւնը չապահովւած արդէն կատարւում են աւարի բաժանում եւ տնտեսական ու քաղաքական գրաւումներ:

Երկու օր յետոյ, մարտ 7-ին, Սազոնովը նոյն Փարիզի դեսպանի միջոցով շնորհակալութիւն է յայտնում Անգլիայի արտաքին գործոց նախարար Սըր Էդւարդ Գրէյին, որ «Բրիտանական կառավարութիւնը լիակատար կերպով՝ եւ վերջնականապէս համաձայնել է լուծել նեղուցների եւ Պոլսի հարցը Ռուսաստանի բաղձանքներին համապատասխան ձեւով»: Միեւնոյն հեռագրում ցարի նախարարը համարում է «խիստ ցանկալի, որ խալիֆայութիւնը զատի թիւրքիայից»: Ի հաստատումն Անգլիայի բարեացակամութեան «կայսերական կառա-

վարութիւնը հաստատում է իր համաձայնութիւնը անդլիական ազգեցութեան շրջանի մէջ մտցնելու Պարսկաստանի չէզոք գոտին», պայմանով, որ «Սպահան եւ Եղդ քաղաքների շրջանները տրվին Ռուսաստանին այնտեղ ստեղծւած ռուսական շահերի պատճառով»: Միւսին ժամանակ Սադոնով պնդում է, որ Պարսկաստանի չէզոք գոտում շինելիք երկաթուղիների եւ Հիւսիսային Աւղանիստանին վերաբերող հարցերի մասին առանձին համաձայնութիւններ կնքեն:

Պօլսի, նեղուցների եւ Պարսկաստանի ազգեցութեան շրջանները որոշելուց եւ տնտեսական ու քաղաքական աւարը միմեանց մէջ բաժնելուց յետոյ, Դաշնակիցները անցնում են ամբողջ Փոքր Ասիոյ ճակատագիրը կարգադրելու գործին, որը նոյնպէս իրագործում են յաջողութեամբ՝ ձեւակերպելով համապատասխան դադտնի Դաշնադրի մէջ: Ահա այդ վերին աստիճան հետաքրքրական վաւերագրի ամփոփումը՝ կատարւած ռուսական արտաքին գործոց նախարարութեան ձեռքով:

«1916 թ. գարնանը Լոնդոնում եւ Պետրոգրադում տեղի ունեցող բանակցութիւնների հետեւանքով Դաշնակից բրիտանական, Փրանսական եւ ռուսական կառավարութիւնները եկան համաձայնութեան Ասիական թիւրքիայում ունենալիք իրենց ազգեցութեան շրջանների եւ հողային նւաճումների բաշխման մասին, այլեւ Արարիայի սահմաններում արարական անկախ պետութեան կամ արաբական պետութիւնների համադաշնակցութեան կազմակերպութեան նկատմամբ:

«Այդ համաձայնութիւնը ընդհանուր գծերով յանգում է հետեւեալին.

«Ռուսաստանը ստանում է Էրզրումի, Տրապիզոնի, Վանի ու Բիթլիսի նահանգները, այլեւ հարաւային Բիւրդիստանի հողը Մուշ-Սղերդ - Իրն - Օմար - Ամալիա - պարսկական սահման գծով: Ռուսական նւաճումների վերջնական կէտը Սեւ Ծովի վրա կարող է լինել Տրապիզոնից դէպի արեւելք գտնուող մի կէտ, որ կորուշւի ապագային:

Փրանսան ստանում է Սիւրիայի ծովեզերեայ շերտը, Ադանայի վիլայէթը եւ այն հողամասը, որ հարաւից սահմանափակում է Այնթապ - Մարդին գծով մինչեւ ապագայ ռուսական սահմանը, իսկ հիւսիսից՝ Ալա-Դաղ - Կեսարիա - Աք-Դաղ - Ելտըղ-Դաղ - Ջարա - Օղին - Խարբերդ գծով:

Մեծ-Բրիտանիան ստանում է Միջագետքի հարաւային մասը Բաղդադով միասին եւ ձեռք է բերում Կալֆա եւ Աքքոն նաւահանգիստները Սիւրիայում:

Փրանսայի եւ Անդլիայի միջեւ կայացած համաձայնութեամբ

Ֆրանսական եւ անգլիական շրջանների միջեւ դառնող դժուարին կադմոսն է արաբական պետութիւնների համադաշնակցութիւն կամ անկախ արաբական պետութիւն, որի վրա ունենալիք ազդեցութեան շրջանները միաժամանակ որոշում են :

Ալեքսանդրետուր յայտարարում է ազատ նաւահանգիստ :

Դաշնակից պետութիւնների կրօնական շահերը ապահովելու նըպատակով Պաղեստինը Սուրբ տեղերով հանում է թրքական հողից եւ պիտի ենթարկւի առանձին իշխանութեան՝ Ռուսաստանի, Ֆրանսայի եւ Անգլիայի համաձայնութեամբ :

Իրբեւ ընդհանուր կանոն պայմանագիր պետութիւնները պարտաւորում են փոխադարձաբար ճանաչել պատերազմից առաջ դոյութիւն ունեցող մենաշնորհներն ու առաւելութիւնները իրենց ստացած շրջաններում : Նրանք համաձայնում են ստանձնել իրենց նւաճումներին համապատասխանող մասը Օսմանեան պարտքի» :*)

Դաշնակիցների անշահախնդրութիւնն, արդարութեան սէրն ու ճնշած ազգերի իրաւունքները պաշտպանելու ձգտումը հաստատող աւելի պերճախօս վկայական դժւար է ստեղծել : Իմպերիալիստական պետութիւնների իսկական պատկերն է, որ ցուցադրում է այս փաստաթուղթը : Բայց կարող են առարկել, թէ արեւմտեան պետութիւնների պարտականութիւնն է իրենց քաղաքակիրթ ազդեցութեան տակ առնել արեւելքի բարբարոսներին : Թիւրքը, արաբը, պարսիկը, հայը, քիւրդը — սրանք դեռ չեն հասած այն աստիճանին, որ նրանց վերաբերմամբ կարիք լինէր ազգային ինքնորոշման սկզբունքը կիրառելու : Սակայն ինչպէ՞ս են վարում արեւմուտքի ազգերի հետ, որոնց քաղաքակիրթութիւնն ու քաղաքական հասունութիւնը չի կարող վէճի առարկայ լինել նոյն Դաշնակիցների աչքում : Ահա թէ ինչ է հեռագրում 1917 թ. յունւ. 30-ին Փարիզի ու Լոնդոնի դեսպաններին Սաղոնօվի յաջորդ արտաքին գործերի նախարար Պոկրոմլըսկին .

«Գաղտնի .— Բարձրագոյն ընդունելութեան միջոցին Դումերգը**)

հաղորդեց թաղաւոր կայսեր Ֆրանսայի ցանկութիւնը, արտաքին պատերազմը աւարտելուց յետոյ, ապահովելու Ալգասի եւ Լորէնի վերադարձը եւ առանձին դրութեան հաստատումը Սաբրի հովտում, այլեւ գլուխ բերել քաղաքական անջատումը Գերմանիայից իր անդրհոնոսեան շրջանների եւ վերջիններիս կազմակերպումը յատուկ

*) Հետագային Խալիլան էլ մտաւ խաղի մէջ :

**) Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար : Ապա Հանրապետութեան նախագահ : Այժմ վարչապետ :

սկզբունքներով, որպէս զի ապագայում Հոնոսս գետը ամուր ռազմադիրտական սահման դառնայ գերմանական ներխուժումի դէմ: Դու-մերդը յոյս յայտնեց, որ կայսերական կառավարութիւնը չի մերժի հէնց հիմա ձեւակերպել իր համաձայնութիւնը այս առաջարկու-թիւններին: Նորին Կայսերական Մեծութեանը հաճելի եղաւ այս բանը սկզբունքով ընդունելու, որի հետեւանքով ես խնդրեցի Դու-մերդից, իր կառավարութեան հետ յարաբերելուց յետոյ, հաղորդել ինձ համաձայնութեան նախագիծը, որը կարելի լինէր ձեւակերպել նոտաների փոխանակութեամբ Փրանսական ղեսպանի եւ իմ միջեւ: Այսպիսով, ընդ առաջ զնալով մեր դաշնակցի ցանկութիւններին, ես պարտքս եմ համարում յիշեցնելու այն տեսակէտը, որ Կայսերական Կառավարութիւնը յայտնել է 1916 թ. փետր. 24 № 948 հեռագրով, թէ՛ «տալով Փրանսային կատարեալ ազատութիւն Գերմանիայի ա-րեւմտեան սահմանները որոշելու խնդրում, մենք յոյս ունենք, որ իրենց հերթին Դաշնակիցները կը տան մեզ հաւասար ազատութիւն մեր սահմանադժման դործում Գերմանիայի եւ Աւստրո - Հունդա-րիայի հետ»: Ուստի եւ, Դումերդի յարուցած հարցի մասին ապա-դայում կատարելիք նոտաների փոխանակութիւնը մեզ հիմք է տա-լիս խնդրելու Փրանսական կառավարութեանը միաժամանակ հաս-տատել մեզ իր համաձայնութիւնը տրամադրելու Ռուսաստանին դործողութեան ազատութիւն իր ապագայ արեւմտեան սահմանները որոշելու դործում: Հաստատուն տւեալները այս հարցի մասին մենք ժամանակին կը հաղորդենք Փարիզի կառավարութեան, բացի այդ, անհրաժեշտ ենք համարում պայման դնել, որ Փրանսան համաձայ-նի վերացնելու, պատերազմից յետոյ, Ալանդեան կղզիների վրա զբաժնւն աւելցնուի: Հաճեցէք վերոյիշեալ մտքով խօսել Բրիտանի հետ եւ հետեւանքները հեռագրել»:

1917 թ. փետր. 14-ին Պետրոգրադի Փրանսական ղեսպանը առանձին մի նոտով հաղորդում է ուսւ կառավարութեան Փրանսայի հաշտութեան պայմանները, որոնց համաձայն Ալգաս-Լորէնի սահ-մանները պիտի ընդարձակեն եւ կցեն Փրանսայի: Փրանսայի պիտի միացել Սաարի հովիտը: Հոնոսսի ձախ ափին գտնւող հողերը պի-տի բաժանեն Գերմանիայից, կազմեն չէզոք ինքնօրէն պետութիւն եւ զբաւեն Փրանսական զօրքերով, մինչեւ որ Գերմանիան կատա-րի իր բոլոր յանձնառութիւնները: Նոյն օրը ռուսական արտաքին դործոց նախարարը պատասխանում է, որ «Հանրապետութեան կա-ռավարութիւնը կարող է յուսալ Կայսերական Կառավարութեան ա-ջակցութեան վրա իր դիտաւորութիւնները իրադործելու համար»: Այս համաձայնութեան հետեւանքով, Փրանսական կառավարութիւ-

ներ տալիս է Ռուսաստանին կատարեալ ազատութիւն արեւմտեան սահմանները որոշելու:*)

Ուրեմն, Թիւրքիան եւ Պարսկաստանը «ինքնորոշելու» յետոյ, Դաշնակիցները բաժանում են միմեանց միջեւ եւ Գերմանիայի ու Աւստրո-Հունգարիայի հողերն էլ: Եւ այս տեղի է ունենում ճիշտ նոյն ամսին, երբ Բրիտանը Դաշնակիցների կողմից բացատրում էր պատերազմի նպատակները եւ հաշտութեան պայմանները, որոնց հիմք պիտի կազմէր «ազգային սկզբունքի յարգանքը»: Ի՞նչ հեղնութիւն, Վիլսոնի պատգամների — «Ո՛չ բռնադատում, ո՛չ պատերազմական տուգանք»...

Այս բոլոր տեղեկութիւնները, որ կարելի է բաղմապատկել, բաւական են գուշակելու համար, թէ ի՞նչ ոգի էր իշխելու հաշտութեան վեհաժողովում եւ ի՞նչ էր լինելու կնքելիք հաշտութիւնը: Այս մասին էլ բերենք մի քանի վկայութիւններ, նոյնպէս առաջին աղբիւրից: Այս տեսակէտից շատ հետաքրքրական են եւ արժէքաւոր Իտալիայի նախկին նախարարապետ Ֆրանչէսկօ Նիտտիի եւ անգլիացի արմատական տնտեսագէտ Ջ. Մ. Բէյնսի յիշողութիւններն ու քննադատութիւնները Վէրսայի Վեհաժողովի աշխատանքների եւ կնքած դաշնագրի: Առաջինը Վէրսայի Դաշնագիրը ստորագրողներից մէկն է, իսկ երկրորդը՝ Անգլիայի կողմից տնտեսական ներկայացուցիչ էր Վեհաժողովում: Երկուսն էլ վառ գոյներով նկարագրում են զինադադարից յետոյ քաղաքական շրջաններում տիրող տրամադրութիւնները, Վեհաժողովի գլխաւոր գործիչներին, նրանց ձգտումներն ու փոխյարաբերութիւնները: Եւ այդ բոլորի մէջ նշուողն անգամ չկայ այն դադափարների, որոնց յաղթանակի համար 14 կէտերի հեղինակը Ամերիկայից առաքելական ճամբորդութիւն էր կատարել. դէպի Փարիզ:

Մասնաւորապէս հետաքրքրական է բնորոշումը Վեհաժողովի ղեկավար գէմքերի: Վիլսոնը, որի անունը հմայել էր ամենքին, ներկայացւած է իրրեւ բոլորովին անպատրաստ եւ անկարող լուծելու այն մեծ սկզբունքները, որոնք այնպէս ուժգնութեամբ երեւան էին դալիս նրա համբաւաւոր ճառերի ու յայտարարութիւնների մէջ: «Նախագահ Վիլսոնը, ասում է Բէյնսը, ոչ հերոս էր, ո՛չ մարդաբէ: Նա փիլիսոփայ իսկ չէր. մի հասարակ մահկանացու էր, ուրիշ մարդկային էակներին յայտուկ բաղմաթիւ տկարութիւններով. նրան պակասում էր այն ճարպիկութիւնը, որ անհրաժեշտ է խորամանկ ու փտանգաւոր կախարհներին յաղթելու համար... Վեհաժողովի սկզբին ամենքը հաւատացած էին, որ նախագահ Վիլսոնը իր բաղ-

*) S'h'u "Die russischen Geheimdokumente", Berlin.

մաթիւ խորհրդականների օգնութեամբ մտածել ու նախապատրաստել է ո՛չ միայն Ազգերի Միութեան մանրամասն ծրագիրը, այլեւ «14 կէտերը» հաշտութեան դաշնագրին մէջ մարմնացնելու ձեւերը: Բայց, իրականութեան մէջ, Վիլսոնը ոչինչ չէր մտածել. երբ բանը հասաւ դործնական իրականացման, նրա դադափարները դուրս եկան աղօտ եւ անկատար: Նա ո՛չ ծրագիր ունէր, ո՛չ ուրազիժ, ոչ էլ ստեղծագործական դադափարներ, որպէս ղեկեանքի մէջ մտցնէր այն պատուիրանները, որոնք հնչեցին Սպիտակ Տնից: Նա կարող էր իւրաքանչիւրի մասին լաւ քարոզ խօսել, կամ աղօթքով ղեմել ամենակարողին նրանց իրագործման համար, բայց ի վիճակի չէր թանձրացեալ ձեւեր գնելու Եւրոպայի ներկայ պայմաններում նրանց իրագործման համար: Նա ոչ միայն մանրամասն մշակած առաջարկութիւններ չունէր, այլեւ շատ տեսակէտներից վատ իրազեկ էր եւրոպական դործերին: Եւ ոչ միայն վատ իրազեկ էր – այդ յատուկ էր եւ Լլօյդ–Ջորջին – այլեւ նրա ուղեղը դանդաղաշարժ էր ու թոյլ ... Այդ պատճառով նա ստիպւած էր տեղի տալ Լլօյդ–Ջորջի հէնց միայն արագաշարժութեան, չուտ ըմբռնելու եւ ճարպիկութեան առջեւ: Հաղիւ թէ երբեւիցէ գոյութիւն ունեցած լինի առաջնակարգ մի պետական դործի՜չ այնքան քիչ վարժ խորհրդածողութիւնների խարդաւանքներին, որքան Վիլսոնը: Նա զուրկ էր եւ ձեռնհաս խորհրդականներից ու փորձած մասնագէտներից:

Վիլսոնի այս յատկութեան հետեւանքով Վերսալի Վեհաժողովի ղեկավարութիւնը անցնում է Քլէմանսօի եւ Լլօյդ–Ջորջի ձեռքը: «Քլէմանսօն, առանց որեւէ համեմատութեան, Վեհաժողովի ամենաաչքի ընկնող անդամն էր, ընտրուած է նոյն Քէյնսը ... Նա ունէր մի երազ – Ֆրանսան ... Նրա սկզբունքները հաշտութեան մասին շատ պարզ էին ... Նա ունէր որոշ հայեացքներ գերմանական հոգեբանութեան մասին. գերմանացին, կարծում էր նա, հասկանում է եւ կարող է հասկանալ միայն սաստում. բանակցութիւնների ժամանակ նա զուրկ է ամօթից, նա ոչ մի առիթ չի փախցնի ձեղանից օգտուելու, եւ չկայ որեւէ չափ ստորացման, որին չհասնի նա շահի սիրուն. նա զուրկ է պատւից, հարարութիւնից, դուրից: Այդ պատճառով գերմանացու հետ ո՛չ մի դէպքում չպէտք է բանակցութիւններ վարել կամ համաձայնութիւններ կնքել – նրան հարկաւոր է թելադրելը»: Ազգերի Միութեան կամ «14 կէտերին» Քլէմանսօն չէր հաւատում:*) Եւրոպան, ինչպէս եւ ամբողջ աշխարհը մրցութիւնների

*) «Տէր Աստածը ինքը գոհացաւ միայն 10 պատուիրաններով եւ ինչո՞ւ Վիլսոնին անպատեհաւ հարկաւոր էին 14. Իս չեմ հասկանում» – ասում էր հեգեօրէն Քլէմանսօն:

ասպարէզ է. կը յաղթէ նա, ու ռժեղ է: Ուժեղ է նա, որի հակառակորդները թոյլ են: Այդ պատճառով Ֆրանսայի միակ քաղաքականութիւնը պէտք է լինի թուլացնել գերմանացիներին, կը ճատել նրանց սահմանները, սլակասեցնել աղգարնակութեան թիւը, տկարացնել նրանց տնտեսապէս ու քաղաքականապէս: Մարդկութիւն, քաղաքակրթութիւն, յառաջադիմութիւն — դատարկ հնչիւններ են Քլէմանսօի համար: Միակ իրական փաստը Փրանս — գերմանական մրցութիւնն է. 1871-ին յաղթեց Գերմանիան, այսօր յաջողութիւնը Ֆրանսայի կողմն է. պէտք է օգտագործել այդ յաջողութիւնը: Հարկաւոր է ճնշել ու ոչնչացնել թշնամուն, դրաւել նրա գոյութեան աղբիւրը: Նա իր հոգու բովանդակ թափով ասում էր գերմանացուն: Իր գործակից Թարդիէօյի գրքի համար գրած յառաջարանում նա պնդում է, որ Ֆրանսան ձգտում է փոխարէօի Սէզանի եւ Վաթէլլօի համար:*) Իբրեւ յաղթանակի կազմակերպման ղլխաւոր հերոսներից մէկը, անհատապէս էլ ձեռնհաս, փորձած, քաղաքականապէս հասուն եւ յամառ կամքի տէր անձնաւորութիւն, Քլէմանսօն գրեթէ միահեծան կերպով իշխում էր Վեհաժողովում եւ անայլայլ անց էր կացնում Ֆրանսական տեսակէտները: Նրան պէտք է վերագրել առաւելաբար այն տրաքօնական սլայմանները, որոնք սլարտագրւեցին Գերմանիային:

Վիլսոնի ու Քլէմանսօի կողքին աւելի խորադէտ, ճարպիկ, իրերն ու մարդկանց արագ ճանաչող եւ հետագայ հնարաւորութիւնները նախատեսող, բայց եւ վերին աստիճանի սլատեհապաշտ գործիչ էր Լլօյդ-Ջօրջը: Նա ոչ Վիլսոնի պէս վարդապետական էր ու իդէալիստ, ոչ էլ Քլէմանսօի չափ նեղսիրտ ու ուղղադիժ: Ֆրանսական ծայրահեղութիւնների եւ ամերիկեան վերացական մտամարդանքների հանդէպ նա հետապնդում էր Անգլիայի շահը եւ իր քաղաքական կարիէրը: Յաղթութեամբ արբեցած անգլիական հասարակութիւնն էլ սպասում էր, որ սլարտած Գերմանիան պէտք է հատուցանի բոլոր վնասները. Վեհաժողովի առաջին ամիսներին Լլօյդ-Ջօրջը կանգնեց Քլէմանսօի կողքին: Վերջը միայն, երբ Գերմանիայից առնւած էր ամէն ինչ, որ կարելի էր առնել — ե՛ւ նաւատորմը, ե՛ւ գաղութները — Լլօյդ-Ջօրջը սկսեց սլաշտպանել չափաւորութեան սկզբունքը եւ 1919 թւի մարտ 26-ին Վեհաժողովին ներկայացրած իր նշանաւոր յուշագրով վճռական կերպով ղիմադրում է Ֆրանսական ծայրահեղ սլահանջներին եւ առաջարկում Գերմանիային ընդունել տալ այնպիսի սլայմաններ, որոնց իրագործումը հնարա-

*) A. Tardieu "La Paix", Paris.

ւոր է եւ որոնց մէջ թաղնւած չլինի նոր պատերազմների սաղմը : Բլէմանսոն ամենաեռանդուն կերպով յետ է մղում Լւոյզ-Ջորջի չափաւորութեան քարոզը եւ հեղնօրէն պատասխանում է, թէ՛ եթէ Գերմանիային հարկաւոր է զիջումներ անել, ապա առաջին հերթին հարկաւոր է վերադարձնել նրա գաղութներն ու նաւատորմիղը... պէտք է Գերմանիային դուրս չպլտել համաշխարհային քաղաքականութեան շրջանակից...

Այս երեք կենտրոնական դէմքերի շուրջը վիստում էին բաղմամբիւ ուրիշ մանր ու խոշոր գործիչներ : Փարիզը Վեհաժողովի օրերին դարձել էր կրքերի, վէճերի, պայքարների ու ինտրիգների բոյն : Հաղարաւոր հակամարտ ձգտումներ խաչաձեւում էին իրար : Միլիտանաւոր աչքեր Փարիզ էին ուղղւած : Այնտեղից էր սպասւում արդարութեան եւ աղատութեան արեղակի ծագելը : Աւա՛ղ, արդիւնքը եղաւ 1919 թ. յունիս 28-ի Դաշնագիրը : Ի՛նչ տեղեց նա :

Մեր նպատակը չէ այստեղ ո՛չ այդ Դաշնագրի բովանդակութեամբ զրաղւել, ո՛չ էլ նրա սկզբունքները քննադատել, բայց որպէսզի աւելի շեշտւած ու ցայտուն լինի հակասութիւնը պատերազմի յայտարարւած նպատակների եւ ստացւած արդիւնքի միջեւ, առաջ բերենք երկու խօսքով զլիւսւոր պայմանները Վէրսայի Դաշնագրի : Մանրամասնութիւններով հետաքրքրւողները կարող են կարգաւ Նիտտիի, Բէյնսի եւ Թարզիէօյի աշխատութիւնները :

Վէրսայի Դաշնագրի առաջին մասով հաստատւում է Ազգերի Դաշնակցութիւնը : Ըստ Վիլսոնի, որ այդ հիմնարկութեան հոգեհայրն է՝ Ազգերի Դաշնակցութիւնը պէտք է լինէր անկախ բոլոր ազգերի մի դաշնակցութիւն «ապահովելու համար փոխադարձաբար թէ մեծ եւ թէ փոքր պետութիւնների քաղաքական անկախութիւնն ու հոգերի անձեռնմխելիութիւնը : Ազգերի Դաշնակցութիւնը մի տեսակ համաշխարհային արդարութեան մարմնացումը պիտի լինէր, որ կարգադրելու եւ վարելու էր ազգերի ճակատագիրը՝ ինքնորոշման եւ հաւասարութեան հիմքերով : Վէրսայում ստեղծւած Ազգերի Դաշնակցութիւնը յարմարեցւեց մեծ պետութիւնների քաղաքական ձգտումներին եւ հէնց սկզբից նւիրագործեց անարդարութիւնն ու անհաւասարութիւնը : Պարտւած ազգերը դիտակցօրէն դուրս ձգւեցին նրանից : Միութեան անդամների մէջն էլ դրւեց տարբերութիւն : Միութեան գործունէութեան կարգն ու կանոնները այնպէս են, որ փաստօրէն կարող է կատարւել այն, ինչ որ հաճելի է մեծ պետութիւններին : 15 տարւայ Ժընեւի փորձը եւ Վիլսոնի ձեռակերտի այսօրւայ խղճուկ պատկերը՝ մեկնութիւնների տեղ չեն թողնում :

Դաշնագրով Գերմանիայի վրա դրւեցին այնպիսի պահանջներ,

որոնք ոչ միայն հակասում էին պատերազմի յայտարարած նպատակներին ու զինադադարի սկզբունքներին, այլև ակնյայտի կերպով անիրադարձելի էին: Գերմանիան յայտարարեց պատասխանատու պատերազմի համար եւ պարտաւորեց հատուցանել Դաշնակիցների բոլոր վնասները: Գերմանիայից անջատեցին ո՛չ միայն Ալգասն ու Լօրէնը, այլև Սաարի հովիտը, Պօդանի եւ Արեւելեան Պրուսայի մի մասը, Վէրլին Սիլէզիան, Դանձիգը, Արեւելեան Շլէզվիգը: Հոննոսի ձախ ավին գտնւած հողերը դրաւում են Դաշնակից զօրքերը, մինչև որ Գերմանիան կատարէ իր վրա դրած պարտաւորութիւնները: Գերման 600 տոնոյի վեր բոլոր առեւտրական նաւերը, 1000-1600 տոնոնոց նաւերի կէսը եւ ձկնորսական նաւերի քառորդը յանձնում է Դաշնակիցներին: Գերմանիան պարտաւոր է հինգ տարի շարունակ տարեկան 200,000 տոնո տարողութեամբ նաւ շինել Դաշնակիցների համար:

Գերմանիան զիջում է բոլոր գաղութները, որոնց մեծ մասը անցնում է Անգլիային, իսկ Քօնգօի մի մասին եւ Քամեռունի եւ Տօգօի չորս հինգերորդին տիրում է Ֆրանսան: Գերմանիան հրաժարւում է իր բոլոր իրաւունքներից Չինաստանում, Սիամում, Մարօքում, Եգիպտոսում, Թիւրքիայում, Բուլղարիայում եւ Շանտունում: Գերմանիայից դուրս եւ գաղութներում ապրող գերմանացիների մասնաւոր սեփականութեան համար հաստատւում է՝ յատուկ դրութիւն: Գաղութներում եւ ուրիշ մի շարք երկրներում գտնւող գերմանական դրամադրութիւնները դրաւում են:

Գերմանիան ոչնչացնում է իր մնայուն բանակն եւ պահում է հարիւր հազարից ոչ աւելի վարձու զինուորներ երկրի ներքին անդորրութեան ապահովութեան համար: Կենտրոնական սպայակոյտ գոյութիւն չպիտի ունենայ: Բոլոր ամբողջութիւնները պէտք է քանդուին: Դաշնակից վերահսկիչ մարմինների միջոցով պէտք է ոչնչացւին բոլոր տանքերը, սաւառնակները, ծանր ու դաշտային թնդանօթները (35,000 թնդանօթ, 160,000 զնդացիւր, 2,700,000 հրացան) եւ զինադործական մեքենաները: Պէտք է ոչնչացւի զինւորական նաւատորմիղը: Գերմանիայի հաշիւն ստեղծւում են յատուկ յանձնախմբեր՝ հսկելու համար այս պայմանների իրագործման վրա:

Գերմանիան անմիջապէս յանձնում է Ֆրանսային եւ Բէլգիային 140,000 կթան կով, 40,700 ձի, 4,000 եղ, 120,000 ոչխար, 40,000 արջառ, 15,000 խոզ, երկրագործական գործիքներ եւ մեքենաներ, շինութեան նիւթեր, գեղեր ու քիմիական նիւթեր, թանգարանային իրեր, գրքեր, ձեռագրեր, նկարներ եւ այլն:

Գերմանիան հատուցանում է սլատերազմի բոլոր վնասները: Հատուցման դումարը որոշում է առանձին յանձնաժողովի կողմից: Գերմանիան իրաւունք չունի Դաշնակից երկրներից եկող ապրանքի վրա դնել աւելի մաքս, քան ուրիշ երկրներից եկող ապրանքների: Գերմանիան սլարտաւոր է ի հաշիւ հատուցումների 10 տարի անընդհատ հասցնել Ֆրանսիային տարեկան 7 միլիոն տոն քարածուխ: Բացի այդ հինգ տարի տարեկան 20 միլիոն տոնից ոչ աւելի եւ հինգ տարի տարեկան 8 միլիոն տոն սէտք է հասցւի Ֆրանսիայի հիւսիսային աւերած նահանգներին: Նոյնպէս եւ Բէլգիային, 10 տարի շարունակ, տարեկան 8 միլիոն տոն քարածուխ եւ Իտալիային առաջին հինգ տարին տարեկան 4½ միլիոն եւ հետագայ հինգ տարին 8½ միլիոն տոն: Դաշնադրի հիման վրա Գերմանիան յանձնեց յաղթող սկտուեթիւններին 5,000 չողեշարժ եւ 150,000 վաղոն բոլորովին սարքած վիճակի մէջ եւ իրենց լրացուցիչ մասերով: Գերմանական արտածութիւնը դրեց Դաշնակիցների հսկողութեան տակ: Էլբա, Հոենոս, Օդէշ, Դանուբ գետերի համար հաստատուեցին միջազգային յանձնախմբեր: Գերմանիան հողում է Դաշնակից դաւադր բանակների եւ յանձնաժողովների ծախքերը: Ի հաշիւ հատուցումների Գերմանիան առաջին երկու տարին վճարում է 20-ական միլիարդ ոսկի մարկ: Վճարելի հատուցման սկզբնական դումարը որոշում է 350 միլիարդ ոսկի մարկ...

Ահա թէ Վէրսայում ինչ ձեւ ստացան նախագահ Վիլսոնի հրաշակած սկզբունքներն ու Բրիտանի Դաշնակիցների անունից արած անհաճախող յայտարարութիւնները: Քէյնսը առ այդ վրդովւած բացազանչում է.

«Դժւար է սլատուեթեան մէջ գտնել աւելի աննորմալ, աւելի խղճուկ եւ բոլոր կողմերի համար աւելի անդոհացուցիչ բանակցութիւններ: Նա կասկածում եմ, թէ այդ աշխատանքներին մասնակցողներից որեւէ մէկը յիշէ նրանց առանց ամօթի»...

Քէյնսը, իհարկէ, չափազանցում է. Վէրսայի Դաշնագրի հեղինակները՝ որոնք մեռան, իսկ ողջերը այսօր էլ ոչ միայն չեն մաշում իրենց դործից, այլեւ պարծենում են նրանով: Եւ անշեղ շարունակում են հետեւել Վէրսայում դժւած ուղեղին: Աւելի. Քլեմանսոների ու Լյօյդ-Ջորջերի սայլին վերջին պահուն եկան լծելու եւ նրանք, ուղբեր դեռ երէկ ոճիր էին համարում նրանց դործը. Ստալիններն ու Լիտվինովները այսօր Վէրսայի Դաշնագրի անձեռնմխելիութեան եռանդուն պաշտպաններն են:

Tempora Mutantur! — Ժամանակները փոխւում են:

Փոխւում են եւ մարդիկ ու հասկացողութիւնները:

Փարիզ.